

JAARVERSLAG ERKENDE INSTANTIES & VERENIGING LEVENSBESCHOUWELIJKE VAKKEN 2019-2020

INHOUD

INLEIDING	1
<u>DEEL 1: Leerplannen en inhoud levensbeschouwelijke vakken (LBV) in overeenstemming met de rechten van de mens en het kind</u>	
Decretale voorschriften	3
Compatibiliteit	3
<i>Verbreiding van het te bewaken terrein</i>	<i>3</i>
<i>Compatibiliteit in het verleden, het heden en de toekomst</i>	<i>4</i>
Domein BELEID – het algemeen beleid vanuit de EI/V	4
Domein LEERPLANNEN – in overeenstemming met de rechten van de mens en het kind (decretaal)	5
Domein INSPECTIE	6
Domein LEERKRACHTEN – de attitudes van de leerkracht LBV	6
Domein PRAKTIJK – het klasgebeuren op de werkvloer	7
<u>DEEL 2: Het respecteren van de goedgekeurde eindtermen en ontwikkelingsdoelen</u>	
Pedagogische visie	8
Enkele citaten uit de leerplannen van de verschillende LBV	8
Verklaringen met betrekking tot eindtermen	10
Nieuwe engagementen sinds het decreet op de onderwijsdoelen	10
<u>DEEL 3: Interlevensbeschouwelijke competenties</u>	
Een intrigerende essentie	12
Waarop het in de ILC aankomt	12
Samen in de communicatie	13
Ontwikkeling nieuwe samenwerkingsverbanden	13
Opvolging van de inspanningsverplichting	14
Opvolging van de schoolprojecten ILC via schoolbezoek	15
Aandachtspunten bij het uitwerken ILC	15
Op stapel	16
Het belang van coöperatie in levensbeschouwelijke educatie	16
ADDENDUM: Interlevensbeschouwelijke competenties	19

INLEIDING

In het ‘*Decreet houdende wijziging van het decreet basisonderwijs van 25 februari 1997 en de Codex Secundair Onderwijs, wat de onderwijsdoelen betreft (opschrift gewijzigd door de commissie:... tot wijziging van het decreet basisonderwijs van 25 februari 1997 en de Codex Secundair Onderwijs, wat onderwijsdoelen betreft, en tot wijziging van de decreten Rechtspositie onderwijspersoneel)*’ van 26 januari 2018 bepaalde de Vlaamse regering in Art. 45 en Art. 147/3:

- Alle leerplannen, met inbegrip van de leerplannen godsdienst, niet-confessionele zedenleer, cultuurbeschouwing of eigen cultuur en religie zijn in overeenstemming met de internationale en grondwettelijke beginselen inzake de rechten van de mens en van het kind in het bijzonder en respecteren de goedgekeurde eindtermen en ontwikkelingsdoelen. De leerplannen godsdienst, niet-confessionele zedenleer, cultuurbeschouwing en eigen cultuur en religie respecteren tevens de interlevensbeschouwelijke competenties.
- Over het in overeenstemming zijn met de internationale en grondwettelijke beginselen inzake de rechten van de mens en van het kind in het bijzonder en het respecteren van de goedgekeurde eindtermen en ontwikkelingsdoelen, evenals over de uitvoering van de leerplannen, wordt jaarlijks aan het Vlaams Parlement een stand van zaken gerapporteerd door:
1° de onderwijsinspectie bedoeld in het decreet van 1 december 1993 betreffende de inspectie en de begeleiding van de levensbeschouwelijke vakken: over de leerplannen godsdienst en niet-confessionele zedenleer; met inbegrip van de interlevensbeschouwelijke competenties.

Met dit jaarverslag willen de Erkende Instanties en Vereniging (EI & V) duidelijk maken dat de levensbeschouwelijke vakken aan deze bepalingen voldoen.

Het verslag bestaat uit drie delen

In een eerste deel wordt ingegaan op de overeenstemming van de leerplannen godsdienst en niet-confessionele zedenleer met de rechten van de mens en het kind. Naast de evidente zorg voor de compatibiliteit in de leerplannen zelf, zetten de levensbeschouwelijke vakken (LBV) ook in op een verbreding en verdieping van de aandacht voor de rechten van de mens en van het kind. Het beleid van de EI & V en de aanpak van de inspectie is gericht op het versterken van de competenties van leraars in het omgaan met deze rechten, zodat de verankering ervan in de concrete klaspraktijk versterkt wordt.

In deel twee wordt ingegaan op het respecteren van de goedgekeurde eindtermen en ontwikkelingsdoelen. Bij het ondersteunen van de levensbeschouwelijke ontwikkeling van de leerling, het gemeenschappelijke doel van alle LBV, neemt het gesprek met verschillende

levensvisies en met opvattingen en inzichten in andere vakgebieden een belangrijke plaats in. Dat de levensbeschouwelijke pedagogiek hierbij de eindtermen en ontwikkelingsdoelen respecteert, blijkt onder meer uit de inleiding bij de verschillende leerplannen en verklaringen van de EI & V en wordt zichtbaar in een aantal concrete projecten waarin de LBV en onderwijsverstekkers samenwerken.

In het derde deel van dit verslag nemen wij de interlevensbeschouwelijke competenties (ILC) onder de loep. Centraal hierin staat de (interlevensbeschouwelijke) dialoog, een instrument waarmee leerlingen competenties verwerven om, vanuit de eigen overtuiging en met respect voor die van anderen, mee te bouwen aan een vreedzame en democratische samenleving die gekenmerkt wordt door diversiteit. Overtuigd van het belang van de ILC hebben de LBV inspanningen geleverd om scholen en leraars bij te staan bij het opzetten van interlevensbeschouwelijke projecten. Zo werd onder meer de opvolging via de schoolbezoeken verfijnd en werd het 'Nascholingsinstituut LBV' omgevormd tot 'Interlevensbeschouwelijk Competenties op School' (ILCoS), een samenwerkingsverband dat focust op de ontwikkeling en uitvoering van de ILC. Een digitale enquête maakt het mogelijk om zicht te krijgen op de rijkdom aan schoolprojecten ILC en creëert kansen om in te spelen op mogelijke lacunes in het aanbod.

De toenemende samenwerking tussen de LBV onderling en tussen de LBV en de onderwijsverstrekkers verrijkt de inbreng van de LBV in de ondersteuning van de totaalontwikkeling van de leerling. In tijden waarin grote nood is aan verbinding als antwoord op radicalisering en aan engagement als antwoord op onverschilligheid, is die ondersteuning van groot belang. De LBV werken daarom samen toekomstgericht verder aan wat de samenleving van hen verwacht, zoals blijkt uit dit verslag.

DEEL 1: Leerplannen en inhoud levensbeschouwelijke vakken (LBV) in overeenstemming met de rechten van de mens en het kind

Decretale voorschriften

In maart 2018 werden de decretale voorschriften voor de leerplannen aangepast in het decreet Basisonderwijs (art. 45) en in de Codex Secundair Onderwijs (art. 147/3):

“Alle leerplannen, met inbegrip van de leerplannen godsdienst, niet-confessionele zedenleer en cultuurbeschouwing, zijn in overeenstemming met de internationale en grondwettelijke beginselen inzake de rechten van de mens en van het kind (...)”

“De directeur kan de levensbeschouwelijke leerlingengroepen tijdens de levensbeschouwelijke les bezoeken (...), om na te gaan of de grondwettelijke rechten en vrijheden gevrijwaard worden ...”

De decretale voorschriften vereisen een overeenstemming van de leerplannen en uitvoering van de leerplannen van de LBV met de mensen- en kinderrechten en stellen voorop dat deze openbaar zijn.

Compatibiliteit

Verbreiding van het te bewaken terrein

Dat de leerplannen in overeenstemming zijn met die rechten is een cruciaal vertrekpunt, maar garandeert op zich onvoldoende de vrijwaring van die rechten binnen het totale onderwijsgebeuren. De Commissie Levensbeschouwelijke Vakken (CLBV) situeert daarom het bewaken van de compatibiliteit¹ op meerdere niveaus.

In praktijk is het belangrijk dat de aandacht voor mensen- en kinderrechten uitgebreid wordt, zowel naar het beleid uitgestippeld door de Erkende Instanties en Vereniging (EI/V – die de bevoegdheid dragen voor de leerplannen) en uitgedragen door de onderwijsinspectie LBV, alsook naar attitudes van leerkrachten en het klasgebeuren.

Vandaar dat we spreken over een compatibiliteit van de LBV op vijf domeinen:

- beleid: het algemeen beleid vanuit de EI/V
- inspectie: het uitdragen van die visie door inspecteur-adviseurs naar leerkrachten LBV
- leerplannen: de compatibiliteit en het respect van de leerplannen (decretaal)
- leerkrachten: de attitudes van de leerkracht LBV
- praktijk: het klasgebeuren

¹ Met ‘compatibiliteit’ wordt bedoeld dat de leerplannen waarop de levensbeschouwelijke lessen zich baseren geen elementen, principes, denkpatronen of concepten bevatten die niet overeenstemmen met de internationale en grondwettelijke beginsels inzake de rechten van de mens en van het kind in het bijzonder.

We rapporteren dan ook over de compatibiliteit van de LBV op elk van de vijf domeinen.

Compatibiliteit in het verleden, het heden en de toekomst

De compatibiliteit maakt sowieso al deel uit van de visie en aanpak van de LBV. Met de nieuwe decretale voorschriften gaan de LBV voor een versterking en explicitering ervan. De hiernavolgende rapportering schetst de huidige situatie en verduidelijkt enerzijds hoe de verenigbaarheid tot nu toe gebeurt en welke maatregelen reeds genomen zijn m.b.t. aangehaalde bezorgdheden. Anderzijds zijn streefdoelen opgenomen om de decretale voorschriften nog te versterken.

Voor het realiseren van die streefdoelen hanteert de inspectie LBV de volgende fasering:

- Fase 1: product of alle opdrachten waarvoor de inspectie bevoegd is.
- Fase 2: proces of alle taken die horen bij de bevoegdheid van de EI/V, maatregelen die verder onderzoek en overleg vragen.
- Korte termijn: aanpassingen waarvoor de inspectie bevoegd is.
- Middellange termijn: aanpassingen die horen bij de bevoegdheid van de EI/V.
- Lange termijn: maatregelen die verder onderzoek en (extern) overleg vragen.

In deze eerste rapportering worden de streefdoelen van fase 1 opgenomen.

Elk domein (beleid, inspectie, leerplannen, leerkrachten en praktijk) wordt in een aparte rubriek toegelicht. Voor elk domein lichten we eerst toe hoe de LBV met de decretale bezorgdheden in het verleden omgingen. Daarna volgt een toelichting over het nieuwe beleid van de LBV naar aanleiding van de decretale voorschriften (de versterkende aanpak).

Domein **BELEID**

het algemeen beleid vanuit de EI/V

In het verleden en tot op heden:

- ✓ Uit het charter van de inspecteurs adviseurs voor levensbeschouwelijke vakken:
<https://www.onderwijsinspectie.be/sites/default/files/atoms/files/charter-inspectie-LBV.pdf>

Bij de uitvoering van hun opdrachten laten de inspecteurs zich leiden door algemeen geldende waarde-domeinen die o.m. hun grondslagen vinden in wetten, verklaringen en overeenkomsten.

Zij eerbiedigen:

- *de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (N 10.12.1948);*
- *het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden (Rome 4.11.1950);*
- *de rechten van het kind (New-York 20.11.1989);*

- *de verklaring over het uitschakelen van alle vormen van onverdraagzaamheid en discriminatie op grond van godsdienst of overtuiging (VN 25.11.1981).*

Versterkende aanpak:

- Op de website van de levensbeschouwelijke inspectie de decretale voorschriften inzake compatibiliteit op de homepage aanhalen, met links naar de universele verklaring van de rechten van de mens en van het kind.
- In het punt over de Grondwet, het charter laten aanpassen (door de EI/V) en de decretale formulering “de grondwettelijke beginselen inzake de rechten van de mens en van het kind in het bijzonder” letterlijk overnemen.
- Het charter laten aanpassen (door de EI/V) om de aangehaalde aandachtspunten te laten gelden over alle domeinen van de levensbeschouwelijke vakken: beleid / inspecteurs-adviseurs / leerplannen / leerkrachten / klasgebeuren.

Domein **LEERPLANNEN**

in overeenstemming met de rechten van de mens en het kind (decretaal)

In het verleden:

- ✓ De leerplanontwerpers, afgevaardigd door de EI/V, zijn alert om de visie van het leerplan en de leerinhouden in overeenstemming te brengen met de rechten van de mens en het kind.

Versterkende aanpak:

- In de leerplannen, voorafgaand aan het inhoudelijke luik, zowel de rechten van de mens en van het kind alsook een verwijzing naar de goedgekeurde eindtermen en ontwikkelingsdoelen inbrengen, met een heldere duiding van de decretale verplichtingen.
- De leerplannen doorlichten om elementen op te sporen waar een mogelijke foutieve interpretatie zou kunnen leiden tot een tegenstrijdigheid met de rechten van de mens. Deze afwijkende interpretaties als foutief aanduiden en de correcte interpretatie vermelden.
- Er wordt een leerplan ontwikkeld voor één uur interlevensbeschouwelijke dialoog in de derde graad secundair onderwijs van de scholen van het Gemeenschapsonderwijs (GO!).

Domein **INSPECTIE**

In het verleden:

- ✓ Bijsturen tijdens evaluaties van leerkrachten LBV, indien blijkt dat leerkrachten onvoldoende oog hebben voor de verenigbaarheid van de leerplannen LBV met de rechten van de mens en het kind (RMK).
- ✓ Bijsturen tijdens begeleidingsgesprekken m.b.t. de overeenstemming van de LBV met de wettelijke vereisten inzake RMK.
- ✓ Aandacht richten op overeenstemming met RMK tijdens formele LB-specifieke vormingen en nascholingen over de pedagogische inhoud en didactische aanpak van de levensbeschouwelijke lessen.

Versterkende aanpak:

- In klasbezoeken en evaluatieverslagen structureel oog hebben voor de decretale voorschriften inzake RMK.
- Voorbeelden van goede praktijken, waarin rechten actief aan bod komen, opnemen in evaluatieverslagen en online ter beschikking stellen.

Domein **LEERKRACHTEN**

de attitudes van de leerkracht LBV

In het verleden en heden:

- ✓ De lerarenopleidingen voorzien in modules over mensen- en kinderrechten.
- ✓ Bijsturing tijdens evaluaties van leerkrachten LBV wanneer blijkt dat leerkrachten onvoldoende oog hebben voor RMK.
- ✓ Vorming tijdens LB-specifieke nascholingen over pedagogisch verantwoorde aanpak van de levensbeschouwelijke lessen, waarbij ook mensen- en kinderrechten aan bod komen.
- ✓ Gezamenlijke pedagogische studiedagen voor leerkrachten LBV, waarin leerkrachten worden opgeleid om vanuit de interlevensbeschouwelijke competenties te participeren aan de realisering van burgerschapscompetenties. Dit wordt onder meer in Antwerpen gedaan in samenwerking met het Stedelijk net Antwerpen lager- en secundair onderwijs.

Versterkende aanpak:

- Leerkrachten stimuleren om relevante voorbeelden uit de praktijk kenbaar te maken. Voorbeelden die illustreren hoe actief omgegaan kan worden met mensen- en kinderrechten en met goedgekeurde eindtermen en ontwikkelingsdoelen binnen de levensbeschouwelijke lessen (dergelijke voorbeelden opnemen in de didactische wenken van de inspectie – zie domein INSPECTIE).
- Een draaiboek uitschrijven om een project interlevensbeschouwelijke competenties zin- en kwaliteitsvol te organiseren.
- Er wordt een leerplan ontwikkeld voor één uur interlevensbeschouwelijke dialoog voor de derde graad in scholen van het GO! Daarnaast zullen ook didactische fiches opgesteld worden ter ondersteuning van de leerkrachten LBV.
- Voorbeelden van goede praktijk en eventuele verbeterpunten opnemen in de evaluatieverslagen en online in kaart brengen.

Domein **PRAKTIJK**

het klasgebeuren op de werkvloer

In het verleden en heden:

- ✓ Remediërende maatregelen naar aanleiding van meldingen van schooldirecties aan de levensbeschouwelijke inspectie over beweerde afwijkingen, waaronder gesprekken met schooldirectie, leerkracht(en) en leerling(en) ter plaatse om feiten objectief vast te stellen en waar nodig een duidelijk verbetertraject af te spreken.
- ✓ Evaluaties (in overeenstemming met decreten RMK) naar aanleiding van meldingen van schooldirecties aan de levensbeschouwelijke inspectie over beweerde herhaaldelijke afwijkingen ondanks duidelijk afgesproken verbetertrajecten. De vakinhoudelijke en vaktechnische aspecten worden geëvalueerd door de inspecteurs-adviseurs LBV.

Versterkende aanpak:

- Samenwerken met schooldirecties om de interne en externe evaluatie (na te gaan of rechten en vrijheden gevrijwaard worden) op elkaar af te stemmen.
- Aan een concreet evaluatie-instrument werken dat de evaluatoren ondersteunt bij het nagaan of rechten en vrijheden gevrijwaard worden.
- Voorbeelden van goede praktijk, ingediend door leerkrachten of inspectie-begeleiding LBV of vastgesteld door de directie, in kaart brengen.

DEEL 2: Het respecteren van de goedgekeurde eindtermen en ontwikkelingsdoelen

Pedagogische visie

De leerplannen van de verschillende levensbeschouwelijke vakken volgen de hedendaagse inzichten op het gebied van de levensbeschouwelijke pedagogiek. Hierbij staat de identiteitsvorming van de leerling voorop, waarbij wel specifieke levensbeschouwelijke opvattingen aangereikt worden, maar waarbij uiteindelijk de leerlingen zelf hun overtuiging vormgeven.

Enkele citaten uit de leerplannen van de verschillende LBV

Uit het voorwoord bij het nieuwe leerplan RK godsdienst: *‘Centraal staat de wisselwerking tussen het christelijk geloof, de pluralistische context en de veelzijdige identiteit van de leerling – een wisselwerking die de levensbeschouwelijke groei voor ogen heeft van iedere leerling die de lestijden r.-k. godsdienst volgt.’*

Uit de inleiding op het leerplan NC-Zedenleer: *‘Vragen stellen en dialogen voeren over normen en waarden behoren tot het project van autonomie. Het is een open gestimuleerde vorming van identiteit die niet los staat van de sociale contexten waarin we met de anderen en zo ook met onszelf leren omgaan. Het is belangrijk dat de leraar deze zoekende houding stimuleert. Hij moet in staat zijn om de klas om te vormen tot een ‘gemeenschap van onderzoek’. Hij brengt de leerlingen het enthousiasme en zelfvertrouwen bij om zelf te denken en in dialoog te treden met anderen. Zoiets gebeurt in een open geest en met respect voor de verschillende leefwerelden.’*

Uit de inleiding op het leerplan islamitische godsdienst secundair onderwijs, waar als één van de uitgangspunten voor het leerplan de vrije mening wordt genoemd: *‘Respect voor de mening van anderen betekent ook respect voor de overtuiging van anderen en voor de morele oordelen van anderen. Deze attitudes zijn belangrijke eigenschappen die het godsdienstonderwijs de mensen moet bijbrengen.’ ‘Samenlevingen zijn niet meer gesloten, maar staan open voor elkaar; ze beïnvloeden elkaar en ondergaan invloed van elkaar. Het punt dat de mensheid heeft bereikt op technologisch en informatievlak, moet weerspiegeld worden op het vlak van godsdienstonderwijs.’*

Uit de inleiding op het leerplan Israëlitische godsdienst (artikel Joodse feesten): *‘De Joodse opvoeding moet het middel bepalen om aan de jongeren een Joods bewustzijn te geven, dat wil zeggen hun Joodse identiteit, in een vrij aanvaard verschil te versterken; hun een Joodse opvatting van de grote problemen van de mens en de wereld te geven (de liefde van God, van*

het land Israël, van de Thora, van het Hebreeuws), hun integratie in de Joodse gemeenschap van hun land en van de wereld te bevorderen ...'

Uit de inleiding op het leerplan orthodoxe godsdienst secundair onderwijs: 'Orthodoxie versus moderniteit vormen het voorwerp voor de uitbouw van een persoonlijkheid gekenmerkt door een kerkelijke maturiteit. De diverse maatschappelijke gebeurtenissen en schoolactiviteiten worden gevolgd om desgevallend een standpunt te geven, om desgevallend vakoverschrijdend te werken. Aandacht voor de anthropologie met inbegrip van de vele aspecten van het existentieel avontuur van onze jonge mensen, geschetst vanuit het wereldbeeld en gesitueerd binnen de domeinen van de ethiek en de ecologie.'

Uit de inleiding op het leerplan anglicaanse godsdienst: 'Met het Anglicaans godsdienstonderwijs trachten wij (als) algemene doelstellingen te bereiken: de ontwikkeling van de leerling als persoon, toelastend de jongvolwassene om zelfdiscipline te ontwikkelen en een verantwoordelijk individu te zijn in de wereld. Het ontwikkelen en bevestigen van een Christelijke en Anglicaanse identiteit met begrip en respect voor de diverse menselijke uitdrukkingen van religieus en spiritueel leven in hedendaagse culturen, en in het bijzonder in de Belgische context.'

Uit de inleiding op het leerplan protestants-evangelische godsdienst SO3: 'Op deze verkenningstocht is de leraar PEGO begeleider en interpellant. Hij opent het gesprek en biedt vanuit de bijbel en de christelijke traditie informatie en duiding. De PEGO-les kan zo een forum worden waar de leerling binnen de veelheid van levensovertuigingen zijn eigen identiteit opbouwt en leert ver(ant)woorden. Hij moet levensbeschouwelijk en moreel op 'eigen benen' leren staan. Het is hierbij zaak dit niet in oppositie tegen andere meningen (of andere levensbeschouwingen) te ontwikkelen, maar in alle vrijmoedigheid te ontvouwen, zowel in de PEGO-lessen als in de interlevensbeschouwelijke projecten.'

De verschillende formuleringen hebben als gemeenschappelijk element de identiteitsontwikkeling van de leerlingen en de ontmoeting met andere levensvisies en opvattingen. De ontmoeting met andere levensvisies wordt nagestreefd door de doelstellingen en projecten interlevensbeschouwelijke competenties maar ook opvattingen en inzichten in andere vakgebieden die het levensbeschouwelijke raken, worden niet vermeden.

Waar er eventueel een spanningsveld kan bestaan tussen bepaalde levensbeschouwelijke opvattingen en lesinhouden in andere vakken die mogelijk concrete raakvlakken met levensbeschouwing hebben, zal dit in de levensbeschouwelijke lessen voorwerp van gesprek en bezinning met de leerlingen zijn. Het streven daarbij is de leerlingen te begeleiden naar een levensbeschouwelijke identiteit die hen in staat stelt tot een positieve en betrokken houding in de maatschappij.

Verklaringen met betrekking tot eindtermen

Deze pedagogische visie is op enkele momenten geëxpliciteerd. Zo schreven de Bevoegde en Erkende Instanties en Vereniging op 6 maart 2013 een brief aan de toenmalige minister van onderwijs, Pascal Smet (naar aanleiding van de beleidsbrief 2012-2013):

“Indien bij de levensbeschouwelijke vakken inhoudend aangebracht worden die ook voorkomen in de vakgebonden en vakoverschrijdende eindtermen, garanderen de Bevoegde en Erkende Instanties & Vereniging van de levensbeschouwelijke vakken dat de leraren van deze vakken hierbij steeds een attitude van respect en open dialoog in acht nemen. De leraren levensbeschouwelijke vakken dienen in hun lessen steeds de rechten van de mens, zoals vastgelegd in het EVRM, te eerbiedigen”.

In de loop van het schooljaar 2016-2017 werd een verklaring opgesteld voor de inrichtende machten met betrekking tot het pedagogisch project in hun scholen en de rol van de levensbeschouwelijke vakken. Deze engagementsverklaring van de erkende instanties en vereniging van de levensbeschouwelijke vakken en de onderwijskoepels van het officieel onderwijs en het GO! met het oog op een versterking van de interlevensbeschouwelijke dialoog op school (28 januari 2016), stelt het volgende: *“Grondslag voor een goede samenwerking is een wederzijdse erkenning van deze bevoegdheden: het is belangrijk dat de school de uitwerking van het eigen leerplan van de diverse levensbeschouwelijke vakken ondersteunt, maar tegelijk moeten de levensbeschouwelijke vakken zich engageren om ook binnen hun lessen bij te dragen aan het pedagogisch project van de school en dit steeds te respecteren. Projecten die door de levensbeschouwelijke vakken worden gerealiseerd in het kader van ILC, kunnen aangemerkt worden als bijdragen aan de leergebied- of vakoverschrijdende eindtermen. Tevens kunnen de levensbeschouwelijke vakken vanuit hun particulier karakter een bijdrage leveren aan schoolbrede initiatieven met het oog op leergebiedoverschrijdende eindtermen en vakoverschrijdende eindtermen. De erkende instanties en vereniging levensbeschouwelijke vakken engageren zich om met het werken aan de Interlevensbeschouwelijke Competenties zoveel mogelijk bij te dragen aan de leergebied- en vakoverschrijdende eindtermen, aan initiatieven op dit vlak georganiseerd door scholen en het pedagogisch project van de school.’*

Zoals verder in dit jaarverslag zal blijken, bleef deze verklaring van de zijde van de levensbeschouwelijke vakken geen dode letter. Projecten met het oog op de Interlevensbeschouwelijke Competenties worden jaar na jaar op nagenoeg alle officiële scholen georganiseerd en dragen daadwerkelijk bij tot de algemene eindtermen.

Nieuwe engagementen sinds het decreet op de onderwijsdoelen

Deze houding onderging een toets bij de invoering van het decreet op de onderwijsdoelen (17 januari 2018), waarin het concept sleutelcompetenties werd ingevoerd, waarvan één in het bijzonder het leergebied van de levensbeschouwelijke vakken raakte:

burgerschapscompetenties en competenties inzake samenleven. Bepaald werd in het aansluitende decreet betreffende de onderwijsdoelen eerste graad dat de vakoverschrijdende eindtermen (met alleen een inspanningsverplichting) plaats moesten maken voor eindtermen die ook werkelijk bereikt dienden te worden. Wel konden bepaalde eindtermen nog steeds ‘transversaal’ nagestreefd worden, d.w.z. door verschillende vakken, waaronder in principe ook de levensbeschouwelijke vakken.

De levensbeschouwelijke vakken namen hierbij geen afwerende houding aan, maar onderzochten in het voorjaar van 2019 in welke mate in het bijzonder de gezamenlijke doelstellingen ‘interlevensbeschouwelijke competenties’ aan de eindtermen burgerschap beantwoordden. Parallellen waren dikwijls klaarblijkelijk. Hieronder enkele eindtermen burgerschap gevolgd door corresponderende interlevensbeschouwelijke competenties:

ET 7.3 De leerlingen hanteren strategieën om respectvol en constructief om te gaan met individuen en groepen in een diverse samenleving.

ET 7.4 De leerlingen lichten de mechanismen van vooroordelen, stereotypering, machtsmisbruik en groepsdruk toe.

ET 7.5 De leerlingen hanteren strategieën om tot constructieve oplossingen voor conflictsituaties te komen.

ET 7.6 De leerlingen onderscheiden zowel onverdraagzaamheid als discriminatie in de samenleving.

ILC 17 De leerling gaat respectvol en open om met de eigenheid van andere levensbeschouwingen.

ILC 18 De leerling ontdekt en verwoordt de verschillen tussen stereotyperingen over een levensbeschouwing en de binnenkant van een levensbeschouwing.

ILC 21 De leerling onderscheidt levensbeschouwelijke-stereotypering van levensbeschouwelijke-identiteit.

ILC 22 De leerling gaat constructief om met moeilijkheden en kansen voor ILD en ILS.

ILC 23 De leerling oefent ILD en ILS als noodzakelijke vaardigheid voor het leven in de realiteit van een multilevensbeschouwelijke samenleving.

ILC 24 De leerling herkent afspraken en regels nodig voor interlevensbeschouwelijk samenleven en past deze toe.

Concreet was bovendien al in 2018 een intentieverklaring opgesteld tussen Stedelijk Onderwijs Antwerpen en de Erkende Instanties (bekrachtigd op 8 juni 2018) waarbij overeengekomen werd daadwerkelijk samen te werken vanuit de LBV en de ILC aan het project ‘Actief Burgerschap’ dat Stedelijk Onderwijs heeft ontwikkeld. In maart 2019 vonden een studiedag leerkrachten lager onderwijs en een studiedag leerkrachten secundair onderwijs plaats om de samenwerking van de LBV en de scholen inzake de eindtermen burgerschap met de leerkrachten te bespreken.

De studiedagen kenden een goed verloop en de samenwerking voegt een nieuw aspect toe aan de al bestaande samenwerking ILC, namelijk de samenwerking met het oog op de eindtermen van de school. Een onderrichting met het oog op de transversale eindtermen bevatte wel nog de waarschuwing dat ET niet uitsluitend aan LBV opgedragen kunnen worden, maar de positieve synergie kon hierdoor niet worden getemperd. Levensbeschouwelijke vakken blijken onmiskenbaar een grote bijdrage te leveren aan de realisatie van de eindtermen op school.

DEEL 3: Interlevensbeschouwelijke competenties

Een intrigerende essentie

De Interlevensbeschouwelijke Competenties (ILC) verhouden zich tot elkaar als een veelterm. Kenmerkend en belangwekkend voor deze denkoefening is dat een aantal verschillende bewerkingen, handelingen dus, noodzakelijk zijn om tot resultaat te komen. Zo ook gaat dit met de ILC. Ze zijn voorwerp van denken en handelen en bestaan, net als een veelterm uit onderdelen, uit elementen die in relatie staan tot elkaar maar nog niet tot het correcte resultaat hebben geleid. Deze competenties onderscheiden zich echter op een bijzondere wijze van sommige wiskundige bewerkingen. Onze ILC vormen de som van vele interacties, vermenigvuldigen gezamenlijke inspanningen maar in tegenstelling tot wiskundig delen waar een resultaat kleiner wordt, levert deze handeling een heel ander resultaat op: binnen de ILC levert het delen van kennis, ervaringen, gewoonten, expertise, vaardigheden een significant toenemend resultaat op. Om te vermenigvuldigen moet je kunnen delen, en dat is juist waar de ILC voor staan: inoefenen van onze competenties om de interlevensbeschouwelijke dialoog te stimuleren en te consolideren, om vanuit kennis de nodige vaardigheden te ontwikkelen die tot duurzaam gedrag leiden, waarvoor de ILC leidraad, katalysator en drager zijn.

Waarop het in de ILC aankomt

‘De commissie levensbeschouwelijke vakken (CLBV of Commissie) onderstreept het belang van de ontwikkeling van een eigen levensbeschouwelijke identiteit om interlevensbeschouwelijke dialoog (ILD) en/of interlevensbeschouwelijke samenleven (ILS) mogelijk te maken. In de (al dan niet) onderscheiden LBV wordt op open en positieve wijze de persoonlijke levensbeschouwing geëxpliciteerd én over de andere levensbeschouwingen gesproken met respect. Tegelijk stelt de CLBV dat een levensbeschouwelijke identiteit zich ook ontwikkelt door expliciet contact met andere levensbeschouwingen. De ontmoeting met relevante vertegenwoordigers van andere levensbeschouwingen brengt de levensbeschouwelijke eigenheid op bewuster iveau.

De ontdekking van o.m. verschillen en gelijkenissen nodigt de leerling uit zichzelf te positioneren op levensbeschouwelijk vlak.²

Samen in de communicatie

Fundament van de interlevensschouwelijke omgang is en blijft de dialoog, omdat juist deze vorm van communicatie, van omgaan met elkaar, de samenwerking tussen levensbeschouwingen kan aanzwengelen en enthousiasmeren op een zeer directe wijze. De Commissie omschrijft de omgang tussen de leerlingen-in-dialoog als volgt: *‘Bij interlevensbeschouwelijke dialoog gaat het over het kennen van elkaar op een realistische manier, los van oneliners en vooroordelen, in functie van respectvol samen leven. Het gaat geenszins om het relativeren van eigen of andermans overtuiging. De dialoog heeft tot doel op een open manier een gezonde interesse en nieuwsgierigheid voor anderen te wekken bij kinderen/jongeren. Het gesprek en de ontmoeting met de ander is rijker dan een puur cognitieve dialoog of een kennisverhaal over de ander. Het willen luisteren naar, spreken en samenzijn met elkaar is op zichzelf een belangrijke ervaring. Het geeft uitzicht op de sociale en existentiële dimensies van het leven.’*

Ontwikkeling nieuwe samenwerkingsverbanden

De Commissie werkt gestaag en vastberaden aan het enerzijds ontwikkelen, anderzijds daaruit en als verlengstuk ervan het verdiepen van omgangsvormen tussen de Levensbeschouwingen. In het Gemeenschapsonderwijs (GO!) zal vanaf volgend schooljaar in de derde graad secundair onderwijs binnen het aanbod van de twee lessen LBV in één lesuur een rechtstreeks simultaan samenwerkingsverband worden opgezet ‘Actief Burgerschap- Interlevensbeschouwelijke Competenties’ waarbij de Interlevensbeschouwelijke Dialoog (ILD) de centrale dimensie invult. Hiertoe worden eindtermen Actief Burgerschap uitgeschreven door het GO!, gekoppeld aan de 24 ILC waardoor een waardevol concept wordt opgebouwd voor interlevensbeschouwelijk onderwijs met als belangrijke doelstellingen de ontwikkeling van menselijke vermogens als verdraagzaamheid, empathie, perspectiefwissel en kritisch besef.

De betreffende Leerplancommissie verwoordt het in haar ‘Visietekst ILD-GO! 3de graad’ als volgt: *ILD is een instrument om bij leerlingen ideeën te ontwikkelen voor een effectieve werking van democratie en een vreedzame diverse samenleving. Deze worden opgevat als een breder en vollediger idee dan vormen van burgerparticipatie*

En verder wordt evenzo aangegeven: *‘Het leerplan leidt leerplandoelen af uit enerzijds een cluster van interlevensbeschouwelijke competenties - een keuze uit de 24 ILC – en anderzijds de transversale eindtermen voor burgerschap. Zo bekomen we een structuur die het levensbeschouwelijk deel van de eindtermen afbakent.’*

Een ander waardevol samenwerkingsverband situeert zich in Antwerpen waar de levensbeschouwelijke inspectie samenwerkt met het projectteam Actief Burgerschap van de

² [INTERLEVENSBESCHOUWELIJKE COMPETENTIES in het kader van dialoog en samenwerking tussen levensbeschouwingen op school](#) – in opdracht van de Erkende Instanties en Vereniging.

scholengemeenschap van het Stedelijk Onderwijs. In 2018-2019 werden alle leerkrachten LBV reeds ingewijd in het competentiemodel Actief Burgerschap met oog voor de eigen bijdragen van de levensbeschouwelijke vakken vanuit ILC-projecten. In 2019-2020 werd een navorming ontwikkeld rond het deeldomein Democratische School. In een online navormingsaanbod werd ingezoomd op het verhogen van de betrokkenheid en participatie voor alle mogelijke betrokkenen aan ILC-projecten: collega's LBV, leerlingen, collega's algemene vakken, directie, ouders en ondersteunend personeel. Door betrokkenheid en participatie van allen te versterken van bij het ontwerp tot en met de evaluatie van een ILC-project versterkt de school tegelijk ook het democratisch karakter van haar opvoedingsproject. De voorgestelde navorming bleek bruikbaar voor meer dan enkel ILC-projecten en staat nu model voor participatieversterking in de school.

Opvolging van de inspanningsverplichting

Er mag en er kan geen twijfel over bestaan dat het opzetten en organiseren van schoolprojecten met betrekking tot de ILC en de verdere ontwikkeling ervan geen vrijblijvende activiteit is, maar wel degelijk een inspanningsverplichting inhoudt, dus daadwerkelijke participatie vergt van de leerkrachten LBV. De inspecteurs-adviseurs houden bijgevolg voortdurend de vinger aan de pols en treden op geregelde tijdstippen in dialoog met de leerkrachten LBV. Kern hiervan is nagaan hoe het team van aanwezige leerkrachten LBV, bij uitbreiding de vakkenwerkgroep LBV ervoor zorgt dat de ILC door alle leerlingen worden nagestreefd.

Vier uitgangspunten waarover van gedachten wordt gewisseld, onderbouwen deze dialoog tot evaluatie:

1. **Doelgerichtheid:** omtrent visie en planning
2. **Ondersteuning:** omtrent organisatie en samenwerking tussen de LBV en rol van de school
3. **Doeltreffendheid:** omtrent evaluatie inspanningsverplichting en soorten ervaringen
4. **Ontwikkeling:** omtrent bijsturing en groei in relatie tot de inspanningsverplichting

Dit 'DODO-formulier' wordt door een afvaardiging inspecteurs-adviseurs van de op die school aanwezige levensbeschouwelijke vakken ingevuld in partnerschap met het team van aanwezige leerkrachten of de vakkenwerkgroep LBV.

De finaliteit van de opvolging van de inspanningsverplichting ILC levert de Commissie en de betrokken leerkrachten verrijkende inzichten op over de verdere uitbouw en ontwikkeling van de ILC op school.

De Commissie heeft zich tot doel gesteld de resultaten van deze evaluaties te delen met de inspecteurs-adviseurs LBV. Daardoor kunnen uit de onderlinge opgedane ervaringen bij deze in de feiten ook interlevensbeschouwelijke dialoog (niveau inspectie-leerkrachten-directie) globale verfijningen worden aangebracht in de schoolprojecten wat de ILC en de ILD een absolute meerwaarde zullen verschaffen. Dat de leerkrachten LBV - maar dit geldt dus ook in de

omgekeerde richting, met name vanuit de inspecteur-adviseur naar de leerkrachten toe - deze dialoog niet enkel voeren met hun eigen inspecteur-adviseur, maar met inspecteurs-adviseurs van verschillende levensbeschouwingen geeft aan deze ontmoeting steeds een extra-dimensie van omgaan, en onderstreept het verbindend karakter van alle betrokken actoren. Daarom wordt ook steeds de directie uitgenodigd te participeren.

Het is de absolute bedoeling van de Commissie dat de inspecteurs-adviseurs LBV hun schoolbezoeken met betrekking tot de inspanningsverplichting ILC nog intensifiëren.

Opvolging van de schoolprojecten ILC via schoolbezoek

De Commissie wil onafgebroken bijdragen tot enerzijds kwaliteitsopbouw, anderzijds tot geloofwaardige aanwezigheid van de interlevensbeschouwelijke competenties in onze scholen. Daartoe ontwikkelde de Commissie een *'Draaiboek voor de inspecteurs-adviseurs LBV'*. Deze handleiding licht de werkwijze van opvolging van de schoolprojecten toe.

1. Voorafgaande initiatieven

- 1.1. Selectie van een school: op basis van onderling overleg
- 1.2. Uitnodiging, info en afspraken

2. Het eigenlijke schoolbezoek

- 2.1. Voorbereiding: vooraf doornemen van de projecten ILC
- 2.2. Vergadering: leidraad vormt het overzicht van de projecten en het DODO-formulier (zie boven) en het document 'Aandachtspunten bij het uitwerken van projecten ILC' (zie later)
- 2.3. Nabespreking: I-A's formuleren samen kwaliteiten, aandachtspunten, adviezen

3. Na het schoolbezoek

- 3.1. Verslaggeving: eindverslag wordt doorgestuurd naar de participerende collega's LBV
- 3.2. Rapportering en bespreking verslag: doorsturen aan alle bevoegde I-A's en de directeur
- 3.3. Opvolging: op basis van vastgestelde tekorten: nieuwe vakkenwerkgroep organiseren

Aandachtspunten bij het uitwerken ILC

De leidraad voor het eigenlijke schoolbezoek door de inspecteurs-adviseurs LBV wordt mede bepaald en geschraagd door de 'Aandachtspunten' die op de leerkrachten van toepassing zijn bij de keuzes en de ontwikkeling van hun ILC-projecten.

De opbouw van de projecten verloopt over drie niveaus waarbinnen 10 aandachtspunten worden belicht om tot een zinvolle ILC-projectsamenwerking te komen:

A. Betrokkenheid bij de uitwerking

1. Betrokkenheid van leerkrachten
2. Betrokkenheid van leerlingen
3. Betrokkenheid van externen

KERN:

Gelijkwaardige en actieve participatie van alle betrokken partijen aan realisatie en evaluatie

B. Levensbeschouwelijke inhoud

4. Kennis én beleving
 5. Buitenkant én binnenkant
 6. Erkenning én respect
 7. Doel én methode
- KERN: Herkennen, erkennen en respecteren van de ander

C. Gericht op dialoog en samenleven

8. Een relationeel proces
 9. Leerrijke verschillen
 10. Verbindende gelijkenissen en verschillen
- KERN: Verrijkende verscheidenheid, gelijkwaardige dialogerende verbondenheid

Op stapel

In dit Jaarverslag werd reeds verwezen (*'Ontwikkeling nieuwe samenwerkingsverbanden'*) naar een integreren en een op elkaar afstemmen van de eindtermen Actief Burgerschap en de IL-Competenties met als katalysator de IL-Dialoog.

1. De Commissie wil deze samenwerking structureel versterken door binnen het kader van de derde graad secundair onderwijs reeds afgetoetste projecten die vanuit de lespraktijk zeer significant blijken om de ILC te exploreren, te stimuleren en vertrouwd te maken bij de leerlingen, te integreren in dit samenwerkingsverband. Zij zal hiertoe een directe bevraging organiseren bij de betrokken leerkrachten en advies uitbrengen aan de Leerplancommissie Actief Burgerschap - IL-Competenties.
2. De Commissie zal daarenboven voortdurende algemene zorg besteden aan de opvolging en ontwikkeling van ILC-materiaal in samenwerking met ILCoS vzw. De Commissie zal als dusdanig prioriteit maken van een aanbod aan leermiddelen en de verspreiding ervan op een daarbij aansluitende website.
3. Onderzoeksprojecten in het kader van de IL-Competenties: opvolging van en participeren aan deze projecten wordt bekeken en afgetoetst naar de haalbaarheid enerzijds, implementatie ervan naar de lespraktijk anderzijds.

Het belang van coöperatie in levensbeschouwelijke educatie

ILCoS (*'InterLevensbeschouwelijke Competenties op School'* – zie ook hierboven punt 2), opvolger van het Nascholingsinstituut, focust in haar beleidsplan overtuigd op ontwikkeling, opvolging, ontplooiing en uitvoering van de Interlevensbeschouwelijke Competenties (ILC) op school.

Daartoe houdt ILCoS zich binnen haar hoofddoel een aantal subdoelen voor ogen, die zich concretiseren in een reeks aandachtspunten waarmee zij de ILC op school duurzaam wil verankeren in het onderwijscurriculum van enerzijds de levensbeschouwelijke vakken, maar

zeker ook bij uitbreiding binnen een schoolcultuur omdat de ILC appelleren aan het samenleven van jonge mensen.

Het **hoofddoel** van ILCoS bouwt zich op als *pedagogische ondersteuning en vorming* met betrekking tot de ILC, wat inhoudt het versterken, verdiepen, faciliteren en systematisch verankeren van de ILC bij schoolteams, leerkrachten, leerkrachtenopleiders, inspecteurs-adviseurs LBV.

De **subdoelen** verhouden zich tot elkaar naar organisatie en participatie als enerzijds een pedagogische structuur met competentiemodellen, het aanreiken van leerlijnen en curricula, dit zowel voor ILC in de eigen LB-lessen als voor ILC-projecten. De praktijkgerichte vertaling van deze subdoelen anderzijds weerspiegelt zich in een veelheid van impactversterkende activiteiten met implementatie ervan als katalysator. Een aanbod van geschikte didactische werkvormen en het stimuleren van goede praktijkvoorbeelden, maar ook het faciliteren van nascholingen rond ILC voor leerkrachtenopleiders en betrokken inspecties, het stimuleren van contactmomenten onder leerkrachten van verschillende levensbeschouwingen met betrekking tot ILC behoren tot de essentie van de subdoelen.

Daarnaast en evenzo de subdoelen richtinggevend vormen het stimuleren, ondersteunen en bekend maken van praktijkwetenschappelijk onderzoek rond ILC, en het opvolgen en delen van belangrijke informatie (publicaties, studiedagen, projecten, onderzoeken relevant voor de ILC uit de verschillende levensbeschouwingen) blijvende activerende aandachtspunten.

Ook de naar voren geschoven **aandachtspunten** getuigen van de ernst en van de doordachtheid waarmee de waarde en betekenis van de interlevensbeschouwelijke competenties hun beloop krijgen. *Leerlijnen* worden uitgeschreven en zijn nu onderwerp van overleg waar deze nog verder kunnen worden verfijnd en gestroomlijnd. Op stapel voor de nabije toekomst staat een *Werkboek ILC* met levensbeschouwelijke didactiek waarbij leerkrachtenopleiders uit de verschillende levensbeschouwingen zullen focussen op projectgerichte werkvormen, dit ondersteund door een *website*, een gemodereerd digitaal leerplatform dus waarbij leerkrachten en leerkrachtenopleiders voorbeelden kunnen vinden of eraan kunnen toevoegen.

Als men aandachtspunten naar voren schuift, vormen naar kwaliteitszorg ook het organiseren van *studiedagen* voor studenten in de lerarenopleiding, voor leerkrachten en leerkrachtenopleiders, ondersteuning bij leerkrachtenteams (bv. pedagogische studiedagen), en een solide *vormingsaanbod* waarbinnen kan worden gewerkt aan een vorming met attest concrete speerpunten. Als voorbeeld van dit laatste geven we graag mee dat in provincie Antwerpen voor het basisonderwijs reeds een vorming werd uitgewerkt en getest met de bedoeling dit programma ook aan te bieden aan alle inspecteurs-adviseurs LBV in de verschillende regio's. Ook ILC-projecten in relatie tot de Democratische School werden opgestart. Rond deze initiatieven zullen verder nog *nascholingen* worden uitgerold naar de andere provincies. Tot slot worden als actiepoint ook *contacten* met allerlei onderwijsactoren, ook in het buitenland, opgebouwd en ontwikkeld.

Het hoeft geen betoog dat voorwaarden tot de implementatie van zowel hoofddoel, subdoelen als actiepunten een intensieve screening inhouden van ILC-projecten die reeds werden toegepast zowel in het basisonderwijs als in het secundair onderwijs, doordachte nascholingen, het uitwisselen van solide praktijkvoorbeelden en het ontwikkelen van adequate doelgerichte leerlijnen.

Deze drie basisvoorwaarden worden door ILCoS intensief gecommuniceerd met de Commissie Levensbeschouwelijke Vakken, dit om de onderlinge betrokkenheid en bronnen van informatie maximaal te vergaren, te benutten en te garanderen. Deze werkwijze sluit simultaan aan bij de permanente mogelijkheid van de inspecteurs-adviseurs LBV om de Commissie en ILCoS te bevragen, bij te staan, voorstellen te formuleren, kortom veelzijdige bijdragen te leveren tot de duurzame humane uitbouw van betekenisvolle ILC-bijdragen aan het opvoedings- en ontplooiingstraject van jonge mensen, burgers met verantwoordelijkheid in wording.

ADDENDUM: Interlevensbeschouwelijke competenties

Als addendum bij het deel 'Interlevensbeschouwelijke Competenties' voor het Jaarverslag van deze Commissie, geven wij nog een overzicht en een voorlopige conclusie over de ingediende ILC-projecten. Dit addendum wordt een eerste keer aan het Jaarverslag CLBV toegevoegd. Het is daarom belangrijk aan te geven dat deze bevraging de derde graad basisonderwijs en de derde graad secundair onderwijs betreft.

1. Participatie en opdeling

De Commissie ontving 1206 projecten waarmee wordt aangetoond dat werken rond Interlevensbeschouwelijke Competenties (ILC) ontegensprekelijk deel uitmaakt van de lesinhouden en leerlingenactiviteiten binnen de levensbeschouwelijke vakken.

Partitiegewijs op basis van onderwijsnet werden de projecten als volgt ingediend:

- GO!: 42 % van de deelnemende scholen
- OVSG : 34,6 %
- Vrij Onderwijs (katholiek en andere): 20,3 %³
- Provinciaal onderwijs : 3 %

³ De specifieke context van het katholiek lager onderwijs zorgt voor een bijzondere inbedding van de ILC, waardoor de aanpak ervan anders is dan in het officieel onderwijs. Daarom werden de katholieke lagere scholen voorlopig niet bij deze bevraging betrokken. De enquête focust op ILC-projecten, een vorm van interlevensbeschouwelijke dialoog die vooral in het officieel onderwijs ingezet wordt. In de verdere uitrol van de enquête zal bekeken worden hoe ook de katholieke lagere scholen erin opgenomen kunnen worden, rekening houdend met de positie van het levensbeschouwelijk vak r.-k. godsdienst in de context van de katholieke school.

De leerlingen worden in een katholieke lagere school voor het levensbeschouwelijk onderwijs immers niet gegroepeerd volgens levensbeschouwing. In elke klasgroep is m.a.w. de verscheidenheid een gegeven. Het leerplan godsdienst speelt daarop in en biedt voortdurend kansen voor de interlevensbeschouwelijke dialoog. Het werken aan de ILC is m.a.w. geïntegreerd in het leerplan zelf. Dat wordt duidelijk in onder meer een concordantielijst waarin de doelen van het leerplan r.-k. godsdienst aan de ILC gekoppeld worden.

Daarenboven krijgt de interlevensbeschouwelijke dialoog door de keuze van het katholiek basisonderwijs voor een geïntegreerde aanpak ook vorm in andere leergebieden. Dit alles wordt gekaderd binnen het project van de katholieke dialoogschool dat *"in deze tijd van levensbeschouwelijk-religieuze veelheid iedereen uitnodigt om in dialoog met elkaar op zoek te gaan naar het volle mens- en medemens-zijn. Hiertoe brengt ze christenen, moslims, joden, andersgelovigen, niet-gelovige humanisten samen met alle anderen die betekenis willen vinden in leven en samenleven. In gesprek met elkaar leert iedereen de eigen identiteit vorm te geven, door deze te ontdekken, erover na te denken, en te verdiepen."* (Visietekst katholieke dialoogschool)

Op basis van niveau kunnen we de bijdragen als volgt opdelen:

- Basisonderwijs : 64,5 %
- Secundair onderwijs : 35,5 %

2. Projectinhouden

Vanuit de ILC-filosofie werden als projectonderwerp vele tientallen thema's aangesneden waaraan de leerinhouden van de levensbeschouwelijke werden afgetoetst.

Een aantal voorbeelden van projecten:

- 'De aarde is van ons': Thema: Bezorgdheid om de toekomst
- 'Feesten': Thema: Identiteit
- 'Rituelen' (afscheid, overgang, rouw, verdriet, geboorte, huwelijk) Thema: Verbondenheid
- 'Vooroordelen' Thema: Conflicten
- 'Armoede' Thema: Ongelijkheid
- 'Levensbeschouwingen' Thema: Een waaier van levensbeschouwingen: identiteit in dialoog
- 'Engagement' Thema: Socialiseren
- 'Levensvragen' Thema: Op zoek naar...
- 'Ontstaansverhalen' Thema: Een begin zonder einde
- 'Ambassadeurs van de dialoog' Thema: Communicatie
- 'Oorlog en Vrede' Thema: Conflicten
- 'Solidariteit' Thema: Empathie
- 'Migratie' Thema: Een grenzeloze wereld?
- 'Verdraagzaamheid' Thema: Gelijkwaardigheid
- 'Ik heb een naam' Thema: Identiteit
- 'Natuur' Thema: Milieu
- 'Pesten' Thema: Kwetsbaarheid
- 'De dialoog' Thema: Omgaan met de ander
- 'Fort van Breendonk' Thema: Herinneringseducatie
- 'Dossinkazerne' Thema: Herinneringseducatie

3. Interlevensbeschouwelijke Competenties

Projectaanwending

Bij het indienen van de projecten werd aan de scholen ook de volgende vraag gesteld: 'Welke ILC word(t)(en) behandeld in jullie project?'. Daarenboven konden de scholen de vraag ook nog een tweede en een derde keer beantwoorden, indien er rond meer dan één IL-Competentie werd gewerkt, wat, voor een goed begrip, geen noodzaak noch verplichting is. We konden echter vaststellen dat het overgrote deel van de scholen werkte rond meer dan één IL-Competentie.

3.1. 1ste Competentie: 5 meest gehanteerde competenties:

Competentie 10:

De leerling ontdekt en verwoordt: Gelijkenissen en verschillen tussen levensbeschouwingen

Competentie 2:

De leerling ontdekt en verwoordt: De eigenheid van de levensbeschouwing waarin hij/zij les volgt

Competentie 4:

De leerling verwoordt open en bedachtzaam gedachten, gevoelens, ervaringen, normen en waarden vanuit de eigen levensbeschouwing

Competentie 9:

De leerling ontdekt en verwoordt: de eigenheid van een levensbeschouwing zoals een bevoorrechte getuige of een relevante vertegenwoordiger van een levensbeschouwing ze voorstelt

Competentie 8:

De leerling ontdekt en verwoordt: de eigenheid van andere levensbeschouwingen

3.2. 2de Competentie: 5 meest gehanteerde competenties:

Competentie 10:

De leerling ontdekt en verwoordt: Gelijkenissen en verschillen tussen levensbeschouwingen

Competentie 17:

De leerling gaat respectvol en open om met de eigenheid van de andere levensbeschouwingen

Competentie 12:

De leerling herkent en benoemt de levensbeschouwelijke kleuring van gedachten, gevoelens, ervaringen, waarden en normen bij zichzelf en anderen

Competentie 8:

De leerling ontdekt en verwoordt: de eigenheid van andere levensbeschouwingen

Competentie 14:

De leerling luistert empathisch naar leeftijdsgenoten met een andere levensbeschouwing

3.3. 3de Competentie: 5 meest gehanteerde competenties:

Competentie 17:

De leerling gaat respectvol en open om met de eigenheid van de andere levensbeschouwingen

Competentie 20:

De leerling ontdekt en verwoordt: de rol van levensbeschouwingen voor zichzelf en de samenleving

Competentie 10:

De leerling ontdekt en verwoordt: Gelijkenissen en verschillen tussen levensbeschouwingen

Competentie 15:

De leerling verplaatst zich in het levensbeschouwelijk perspectief van anderen

Competentie 14:

De leerling luistert empathisch naar leeftijdsgenoten met een andere levensbeschouwing

Voorlopige conclusie

De 24 competenties met betrekking tot de interlevensbeschouwelijke dialoog (ILD) en interlevensbeschouwelijk samenleven (ILS) ontwikkelen zich op 3 niveaus:

1. 'Ik en mijn levensbeschouwing' (1-7)
2. 'Ik, mijn levensbeschouwing en deze van de ander' (8-17)
3. 'Ik; mijn levensbeschouwing en de samenleving' (18-24)

waarbij elk niveau is opgebouwd uit 2 luiken: enerzijds 'kennis' die wordt ontdekt, verworven en verwoord, en die moet leiden tot 'vaardigheden en attitudes' als blijvende dragers voor duurzaam levensbeschouwelijk handelen.

We kunnen vaststellen dat de meest gehanteerde competentie niet echt verwonderlijk 'De leerling ontdekt en verwoordt: gelijkenissen en verschillen tussen levensbeschouwingen' is. Deze competentie vormt een voor de hand liggend en logisch uitgangspunt en basisingrediënt voor de leerling in relatie tot zichzelf en de ander.

Een andere belangrijke conclusie is de volgende: in de bundeling van meest gehanteerde competenties (1ste; 2de en 3de competentie als keuze voor ILC-project) komen globaal de drie niveaus en de twee luiken aan bod, zij het dat niveau 2 'Ik, mijn levensbeschouwing en deze van de ander' opvallend het voortouw neemt naar gehanteerde competenties. Dit viel ook te verwachten. Eigenschappen als perspectiefwissel en empathie zijn cruciaal om binnen dit niveau vaardigheden te ontwikkelen en consistent levensbeschouwelijk gedrag te realiseren.

Toekomst in perspectief

De IL-Competenties en de daaruit voortvloeiende IL-Dialoog en IL-Samenleven hebben ook tijdens het schooljaar 2018-2019 op een groeiende zinvolle en constructieve wijze deel uitgemaakt van de uitvoering van de leerplannen van de levensbeschouwelijke vakken, en bij uitbreiding, van het met elkaar omgaan op school. Dat dit addendum van 1206 ILC-schoolactiviteiten slechts berust op een weergave van de uitwerking ILC-projecten van de **3de graad basisonderwijs** en **secundair onderwijs** toont aan dat ILC-projecten een belangwekkende levensbeschouwelijke bijdrage leveren tot de opbouw en verbreiding van een respectvol interlevensbeschouwelijk samenleven tussen jonge mensen op weg naar volwassenheid als volwaardig burger in een verscheiden samenleving.